

י.ל. גולדברג בתקופת "הארץ" שלו

מו"ל מגוייס

חיי ופעולותיו של יצחק לייב גולדברג,
המייסד והמו"ל הראשון של "הארץ"

מרדכי נאור

האיש שרכש את הר הצופים

יצחק לייב גולדברג (1860-1935) היה אחד האישים המופלאים — והנשכחים כיום — שהצמיחה יהדות רוסיה בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. כחבר אגודת "חובבי ציון" מצעירותו, נימנה עם ראשוני התנועה הציונית, היה ציר בקונגרסים, מידידי הרצל, ונכון לכל פעילות יהודית וציונית. כאיש עסקים מצליח לא חסר לו ולמשפחתו דבר, אך בניגוד להרבה אנשי-עסקים אחרים, לא קפץ ידו בכל הקשור לצרכי ציבור. להיפך: הוא הירבה לתרום, וככל שתרם — גדל הוננו!

לא רבים יודעים, כי כמה מנכסי צאן הברזל של הציונות והיישוב נרכשו בזכותו ובעזרתו. מיד לאחר הקמת הקרן הקיימת לישראל, עוד בטרם צעדה את צעדיה הראשונים וראשיה היססו כיצד לפעול, העמיד י.ל. גולדברג לרשותה 200 דונם בחדרה, והם

המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק היה ידוע, בין השאר, בשל חוש ההומור שלו והברקותיו הרבות. בין היתר מייחסים לו גם את ההברקה: "מהו מו"ל [מוציא לאור]? תחילה מדפיס, אחר כך מפסיד, ולבסוף מספיד." אף שביאליק התכוון למו"ל בתחום הספרות, אין ספק כי הדברים מתאימים לא פחות גם למו"לים בתחום העתונות.

המו"ל שבו נעסוק הפעם, מילא לפחות שני שלישים מהגדרתו של ביאליק: הוא הדפיס לא מעט וגם הפסיד הרבה, אולם בניגוד למצופה הוא לא נהג להספיד ולהתלונן. דומה שלא היה איש מאושר ממנו אף בהפסדיו, כיוון שראה בהם תרומה חשובה למפעל הציוני ולהקמתו של היישוב היהודי בארץ ישראל. בימים הרחוקים ההם של "חברה מגויסת", היה גולדברג אב טיפוס של "מו"ל מגוייס".

אל הפועל. ד"ר וייצמן נהג לספר, כי כשנמסר לבני הזוג גריי היל, כי נמצא קונה לאחוזתם על הר הצופים בעצם ימי המלחמה, ראתה בכך לידי גריי היל אות לטובה, ואמונה בנצחון מעצמות ההסכמה, והיא הסכימה להעביר את הנכס לרשות התנועה הציונית עוד לפני גמר הסידורים הרשמיים. "היא אמרה לנו לאחר גמר העסק, כי פעולה זו הועילה יותר מכל דבר אחר להוכיח לה, כי אנגליה עתידה לנצח במלחמה."³ ואכן, בטקס פתיחת האוניברסיטה העברית, ב-1 באפריל 1925, לא שכח ד"ר חיים וייצמן לציין כי המוסד הוקם "על האדמה שקיבלנו מהציוני הרוסי יצחק גולדברג."⁴ גם תחום התרבות היהודית היה קרוב ללב. הוא נימנה עם מקורבי אחד העם, סייע לבתי ספר, מוסדות תרבות, ובראשם תיאטרון "הבימה" בימי הבראשית שלו במוסקוה. חיבה מיוחדת היתה לו לעתונות יהודית, ובעיקר עברית, ולתרומתו לנושא הזה נקדיש את עיקר דברינו.

מ"אחיאסף" עד "העולם"

גולדברג היה מעורב מצעירותו בנושאי מ"לות ציונית. ב-1896 היה ממייסדיה של חברת "אחיאסף", אשר בימינו היינו מכנים אותה "קונצרן" או "רשת". תרומתו התבטאה בראש ובראשונה בתחום

שהיוו את הנכס הקרקעי הראשון שלה. הוא רכש את אדמות הרטוב וכן מאות דונמים ממזרח ליפו, שעליהם היה נטוע בזמנו "פרדס גולדברג", והיום משתרעות עליהם כמה משכונות רמת גן, ביניהן שכונת תל בנימין, הנקראת על שם בנו בנימין, שנהרג במאורעות 1929. אפילו את כספי הנדוניה שלו השקיע בארץ, בקרקע חקלאית בראשון לציון, עליה נטע כרם.

אולם תרומתו הבולטת ביותר קשורה להקמת האוניברסיטה בירושלים. ההסתדרות הציונית החליטה בתחילת המאה ה-20 לרכוש את אחוזתו של הלורד הבריטי גריי היל על הר הצופים, כדי להקים במקום זה את האוניברסיטה העברית העתידה. רצה המזל הטוב וב-1914 ביקר בארץ י.ל. גולדברג, וד"ר ארתור רופין, שהכיר את נדיבותו וציוניותו, העלה אותו להר וביקש את סיועו. גולדברג הבטיח לעזור. רופין השיג מוועד "חובבי ציון" באודיסה סכום כסף ושילמו לגריי היל כמקדמה. את השאר התחייב לפרוע תוך שנה, באמונה כי "העם היהודי יעמוד לצדי ולא יכלימני."² בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה, גריי היל חזר לאנגליה ומחוסר אפשרות מימון אי אפשר היה להשלים את העסקה. כשזו עמדה להתבטל, העמיד י.ל. גולדברג לרשות ההסתדרות הציונית את הסכום הנדרש — יותר מ-300 אלף פרנק, והרכישה יצאה

י.ל. גולדברג (שני מימין) בטקס פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, 1 באפריל 1925. בכספו נרכש השטח שעליו נבנה קמפוס האוניברסיטה

Га'оламі

Ha'olam

ווילנא, כ"ח כסלו תרס"ט.

ВІЛНА, 9-го декабря 1908 г.

WILNA, 22-ten December 1908.

הגיליון הראשון של "העולם" במהדורתו הווילנאית. גולדברג ניהל, ערך וגם הפיץ את השבועון

אך התחלתי והוא הפסיקני ואמר: הגני מסכים לרעיונם של החברים בפטרבורג. השתתפתי מובטחה במידה שיטילו עלי חברי. בעוד חצי שעה יש רכבת למוסקוה. סע שם ומסור נא לד"ר צילנב [המנהיג הציוני הנודע] על כל העניין. כל השיחה נמשכה 10-5 דקות.

דומה שלא היה עתון ציוני ברוסיה, בעברית, יידיש או רוסית, שגולדברג לא היה מעורב בהקמתו או בתמיכה בו. בנוסף לאלה שצוינו, יוזכרו גם ה"יבריסקי מיסל" וה"רוסווייט" ברוסית והיומון "היום" בעברית.

משהחליטו ציוני רוסיה להעביר את מרכז פעילותם מפטרבורג לוויילנא, אך טבעי הדבר שיל. גולדברג עמד במרכז של העבודה הרוחנית והמעשית. וכרגיל, גם תמך בעתון חדש, השבועון היידי "דאס יודישע פאלק" (העם היהודי), בעריכתם של ד"ר יוסף לוריא וד"ר שמריהו לויין. העתון החל להופיע בתחילת 1906 והעביר את המסר הציוני לכל רחבי רוסיה.

אולם כל אלה לא היו אלא הקדמה לפעילותו העתונאית והמור"לית של גולדברג בשבועון "העולם", ביטאונה של ההסתדרות הציונית, שנוסד ב-1907 ועורכו הראשון היה נחום סוקולוב. ההסתדרות הציונית החלה להוציא ב-1897 את "די ולט" (העולם) בגרמנית, בעריכתו של תיאודור הרצל עצמו. השבועון הופיע כסדרו עד 1914, אך כבר בתחילתו הורגש צורך להוסיף לו גירסה עברית, וכך בא לעולם — "העולם". תחילה הופיע השבועון בקלן ובברלין. מחמת קשיים שונים, ומה גם שחלק ניכר ממגויי וקוראיו חיו ברוסיה, הוחלט להעביר את המערכת והמינהלה לרוסיה. ומי

המימון, אך לא רק בו, משום שנחשב גם ל"בעל דעה" ללא קשר להיותו "בעל מאה". החברה הוציאה לקראת סוף המאה ה-19 את מיטב הספרות העברית היפה והמדעית, את קבצי "אחיאסף" שזכו להצלחה גדולה, ואת הירחון הספרותי-מדעי "השילוח", שעורכו הראשון היה אחד העם, וממשיכו ד"ר יוסף קלוזנר (זמן מה בשיתוף ח.ג. ביאליק). דומה שכל ציוני משכיל בעת ההיא שאף לקרוא את "השילוח". גולדברג לא הסתפק בפעילותו הרגילה למען הירחון. הוא אף התנדב לשמש כסוכנו בוויילנא, עיר מגוריו, השיג בעצמו מנויים לכתב העת וגייס את כל קרוביו וידידיו לעשות כמותו.

ב-1901 היה גולדברג בין מניחי היסוד לשבועון העברי "הדור" בעריכת דוד פרישמן, ובה בעת סייע ל"אחיאסף" להוציא עתונים ביידיש, כדי להגיע אל המוני היהודים ברוסיה ופולין. בין השאר הופיעו כמפנה המאות ה-19 וה-20 העתונים "דער יוד" (היהודי) ו"די יודישע פאמיליע" (המשפחה היהודית).

על גבנותו לכל פעולה עתונאית היכולה לקדם את המטרות שבהן האמין, סיפר שלמה זלצמן, המנהל הראשון של עתון "הארץ", שהכיר את גולדברג עוד בתחילת המאה. הוא נשלח אליו לוויילנא, לאחר שקבוצת יזמים בפטרבורג החליטה לרכוש את העתון היידי "דער פריינד" (החבר) ולהפכו ליומון ציוני.

נסעתי אליו כדי להציע לו את התכנית שלנו ולבקש את השתתפותו במפעל זה. במשך נסיעתי ברכבת הכינתי את פרטי ההצעה וסדרתי "תוכיר" שלם. באתי אל גולדברג והתחלתי לקרוא לפניו נאום שלם.

קטע מ"העולם" משנת 1909, בו מצויין ש.ל. גולדברג הוא העורך-המ"ל. כן אפשר ללמוד ממנו על התפתחויות חשובות בארץ ישראל באותו זמן

בארץ-ישראל

— עמדה הספרו של הוצאת הוצ'ה ונדל, ויזמה מתרבה ואין כל ספק שעתידה היא ע"י זה להפוך מקום גדול בחייה הכלכליים של ארץ-ישראל. לזיכך נגשו אחרים מניסוחו הוצ'ה, וביניהם הסתדרות סרדל ופיונר, ליסוד אגודה לקניית סג'רשי בנין בעיר ובסביבותיה.

— מארכת הקרן הלאומית אשר במולדה (סמוך לנכול עקרון) נתנו 1000 דונם בחכירה לטובים אחרות אשר בסמכות יהודים חרונים, שבאו לארץ ישראל.

— ביפו היתה אספה כללית לבעלי הסניפות של בית-החרשת ל. שטיין ושותפיו, שבא, בידוע, עד מספר בנים האחרונים, באספה השתתפו גם ימים בספרו י"א וזא סרן של אנגליה: פלסטין: באנק, השאלה העיקרית העברה על הפרק היא אם יוכל בית החרשת להקים גבחות עצמו ככאן ולהבא. — הסתדרות סר ויילבוטטובין, יבנה את בית-החרשת במשך שלשת הירחים האחרונים הרצה לפני האספה בולאנין ברויק. כן הבולאנין הזה נראת, שבעלי הסניפות

— המפורר ה"ר יואל טייטלבוים הוזמן לרואה בהרשעות סג'רשי ספריה. — כשבאו ליפו ללכת הדימוסאיים, שנבחרו כנליל ירושלים להפרישנות המורקן, שגם אותם הפון רב, כנור ציון נגדה הפניה את הדימוסן המורקן, כשעודת פרטים שנערכה לכבוד הדימוסאיים השתתף גם בנו הכנהל של אנגליה-פלסטין: באנק.

ספני חסרון מקום לא יוכלנו לתת כנליון זה את חלקי הכרוניקה, בסורה", בתפוצות ישראל" וספרות "אמנות".

העורך-המ"ל: י. ל. גולדברג

יהר עם הנליון הזה נשלחת סידעת, אחיאסף" ע"ד הנחה לחותמי, העול"ם".

נפשו המופלאה — שאת דרך חייו הארוכה עבר בעיניים פקוחות ונבונות, וכל המעשים הטובים שעשה, מעשים שהיו רבים וחשובים, עשה במתשבה תחילה, זאת האחדות שכלל מעשיו, ההתרכזות בערכי עם חשובים — בלשון ובקרקע... היה לא רק מסוד לרעיון הגאולה, כי אם הגה בו עד יומו האחרון...!

ביתם של יצחק ורחל (רשל) גולדברג בוויילנה היה בית ועד לחכמים, סופרים ועתונאים מכל רחבי רוסיה, ואף מארצות הפזורה היהודית. מי שביקר בוויילנה היה אורחם, וראש לכולם בנימין זאב הרצל, בביקורו ההיסטורי בעיר ב-1903. ידידות אמיצה נקשרה בין גולדברג לעתונאי הצעיר זאב ז'בוטינסקי, שחיזר אחר בתו הבכורה ניוטה, בעודה עלמה. ז'בוטינסקי חיבר לה שיר אהבה מקסים, שקשה להאמין כי נכתב עברית לפני כתשעים שנה. לפנינו שלושת הבתים הראשונים:

מול צרפנו גרה ניוטה,
חמודונת — פִּיפיה.
לא אשכח-עוד עדי-אמותה
שני ריסייה — מטריה!

מילדות נדבק לבי בה:
מוצאקנת בעיני!
אז אספתי לחבִּיקה
שכלולכריקים בני.

אך מתי שקצת צִמְקָה,
אז התחילה לבלבל:
פעם כך ופעם ככה:
בוא — ולך לעזאזל!

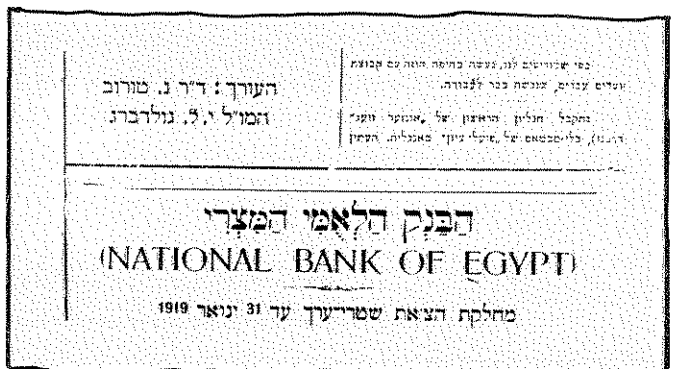
מתאים ביותר לעמוד בראש המפעל הזה? י.ל. גולדברג. כך קרה, שבדצמבר 1908, בטרם מלאו לשבועון "העולם" שנתיים, הפך גולדברג לא רק למו"ל שלו, אלא גם לעורכו, ובמהלך השנתיים הבאות ערך והוציא אותו לאור בעירו וילנה.

יצחק לייב גולדברג לא היה עתונאי ועורך מקצועי. דומה שאת עריכת "העולם" קיבל, רק משום שרצה להבטיח את הופעת העתון. הוא תפקד יותר כמו"ל שלו, ואף ששמו הופיע בצמוד לתואר הכפול "עורך-מו"ל", מסר את תפקידי העריכה המעשיים לאחרים, ובראשם יעקב פיכמן ואלתר דרויאנוב.

פיכמן הצעיר (בן פחות משלושים בעת ההיא), הוקסם מאישיותו של המו"ל שלו, וכך שידטט לאחר שנים את דמותו, בוויילנה היהודית של תחילת המאה:

דמות יהודית, מיוחדת במינה, מקורית בחנה, היה האיש י.ל. גולדברג. פשטן בצורה, ממעט לדבר ורוחק מהתחכמות — היה יהודי שלא עשה דבר במקרה. [הפיוור כאן, ולהלן — במקור]. זאת היתה סגולה

גולדברג כמ"ל "הארץ", 1919

הרעיון לא היה חדש, והוא נדון מספר פעמים אף לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אין זה סוד, שעתוני אליעזר בן יהודה ובנו איתמר בן אב"י, הרעשנים ואף ה"צהובים" לדעת אנשי הרוח של היישוב והתנועה הציונית, לא נחשבו ל"עתונים לאומיים". מספר פעמים הועלו הצעות להקמת "עתון ציוני-לאומי" של ממש, אך הדבר נידחה שוב ושוב. גם בחוגים ציוניים בחוץ לארץ דובר בנושא נכבדות. שלמה זלצמן, שהוזכר כבר לעיל, מספר כי ב-1918 נתכנסו מספר אישים בפטרבורג, ביניהם י.ל. גולדברג ואברהם אידלסון, עורך ה"רוסווייט", והחליטו "ליסד בארץ ישראל עתון יומי והוצאת ספרים גדולה הראויה לשמה... ברור היה כי הוצאת עתון קודמת לכל."¹⁰

הרעיון הזה – הוצאת יומון ציוני בארץ ישראל – העסיק גם את עסקני היישוב בארץ. בהתכנסות שכונתה "האספה המכוננת", וכללה נציגים מדרום ארץ ישראל (השטח שנכבש כבר על ידי הבריטים), בימים 2-3 בינואר 1918, הוחלט להוציא עתון בשם "ארץ ישראל".¹¹ המימשל הצבאי הבריטי דחה את פניית עסקני היישוב בנושא זה, והחליט להסתפק לפי שעה בהוצאת מהדורה עברית של שבועון הצבא הבריטי "The Palestine News", בשם "חדשות מהארץ הקדושה", שלאחר גיליון אחד קוצר שמו ל"חדשות מהארץ". לצד המהדורה העברית הופיעו גם מהדורות באנגלית (הראשית), בערבית ובשלוש הדיאלקטים הודיים, למען החיילים היהודים הרבים ששירתו בצבא הוד מלכותו.¹² בתחילת 1919, לאחר שהמלחמה הסתיימה, הודיע הצבא על הפסקת הופעת העתונים השונים, ולמעשה העמידם למכירה, והיה מוכן שימשיכו להופיע בלבד אזורי. ד"ר חיים וייצמן, המנהיג הציוני העולה וראש "ועד הצירים", קפץ על המציאה, אלא שכרגיל העיקה על הביצוע הבעיה התקציבית, ואז נזכר בגולדברג, שאותו הכיר וידע היטב על פעילותו בתחום הציוני והעתונאי ברוסיה, מה גם שאחיו של יצחק לייב, בוריס, מהנדס במקצועו, היה מעוררו הראשי של וייצמן באנגליה בעת המלחמה. וייצמן האץ ביל. גולדברג לעלות ארצה, וליטול על עצמו את הוצאת היומון, על בסיס השבועון הצבאי. בתחילת 1919 כבר היה גולדברג בארץ.

"העתון (הצבאי) נמסר ליצחק גולדברג"

גולדברג, שהיה רגיל לכך ש"יקראוהו לדגל", בהיותו, כאמור, "מו"ל מגוייס", נענה גם הפעם. בזכרוניו כתב:

בפברואר 1919 קיבלתי טלגרמה בחתימותיהם של וייצמן וסוקולוב, שבה הודיעו לי כי הרשות הצבאית במצרים, זו שהוציאה את העתון "חדשות מהארץ", עומדת להפסיק את הוצאת השבועון... לטובת העניין הכללי מבקשים ממני לרכוש את זכות השבועון על מנת להוציאו בארץ ישראל... באחי בדברים עם הרשות הצבאית הבריטית וכעבור חודש ימים עברה אלי באופן רשמי זכות הוצאת השבועון.¹³

יחד עם גולדברג עלה ארצה גם שלמה זלצמן, שהתמחה בנייהול עתונים יהודיים ברוסיה, ואותו ייעד גולדברג לתפקיד מנהל היומון

הקוראים שמו בוודאי לבם לחידושו של ז'בוטינסקי, כמו פיפיה (= יפיה), מוצאחנת (= מוצאת חן), חביבה בכ' דגושות ושבלולבריקים (ככל הנראה קיצור לשבלולים מבריקים).

ב-1910 ויתר גולדברג על תואר עורך "העולם" ונותר המו"ל בלבד. כעורך הופיע שמו של אלתר דרויאנוב. לאחר שנתיים סיים את תפקידו משהועברה מערכת השבועון לאודיסה, המרכז הציוני והספרותי החשוב שלתופי הים השחור. בגיליון מס' 12 מ-5 באפריל 1912 הופיעה הודעה "לחותמי 'העולם' וקוראיו", ובה מסרו ארבעה מראשי יהדות רוסיה, א. מ. אוסישקין, י.ל. גולדברג, ד"ר אביגדור יעקבסון וישראל רוזוב – על השינוי הצפוי. לקוראים הובטח, ש"שנוי המקום לא יגרום שום שנוי במערכת... ומובטחנו, שבצאת 'העולם' מעתה במקום שיש בו חכר גדול של סופרים עברים, יהיה בידנו להוסיף לו שכלול."⁸

האם הצטער י.ל. גולדברג שהעתון נשמט מידי? קרוב לוודאי שלא, שהרי זו היתה דרכו: לתמוך ולסייע כל זמן שצריך, להשקיע ממון ולא להצטער על ההפסד, שהרי הוא למטרה יהודית ולאומית. אגב, אוסישקין, רוזוב וי.ל. גולדברג גם נימנו עם "ועדת העתונות" שהקימה הסתדרות ציוני רוסיה, כדי לתמוך במבצע ציוני להשיג השפעה בתורכיה, באמצעות "עתונות מגויסת". הדמות המרכזית במפעל זה היה זאב ז'בוטינסקי, שערך בעצמו או עמד מאחורי מספר עתונים פרו-ציוניים.⁹

בדרך לארץ ישראל

עד מלחמת העולם הראשונה ביקר י.ל. גולדברג שבע פעמים בארץ ישראל. לעתים נסע עם אחיו הצעיר בוריס, והשניים כונו בתנועה הציונית "התאומים הרוסיים". כבעל הון הרואה את הנולד השקיע י.ל. גולדברג בנכסי דלא נידי כרחבי הארץ, בנוסף למצויין לעיל (בין השאר בחיפה, שהיתה אז עיריה קטנה). לאחר שעבר את גיל החמישים סבר כי הגיעה העת לתכנן את השתקעותו בארץ. באה מלחמת העולם וטרפה את קלפיו. משפתח גולדברג נאלצה לנטוש את וילנה ובשנות המלחמה התגוררה בפטרבורג ובמוסקוה, וגם שם סייע יצחק לייב למוסדות (כדוגמת "הבימה") ולעתונים יהודיים. בין השאר היה לו חלק מרכזי בהקמתו של היומון "העם", בעריכת משה גליקסון (לימים עורך "הארץ"), שהופיע במוסקוה בשנת 1917, עד שנסגר על-ידי השלטון הבולשוויקי החדש.

ב-1918 היה ברור לגולדברג שמקומו אינו ברוסיה ה"אדומה". הוא הצליח לעבור לפינלנד, ומשם עשה דרכו לארץ ישראל. את משפחתו השאיר מאחוריו, והיא הצטרפה אליו בתל אביב רק לאחר תקופה ארוכה. וייצמן ביקש תחילה לצרפו ל"ועד הצירים", הנציגות הציונית הבכירה שהגיעה לארץ באביב 1918, ונחשבה בעיני הממשלה הבריטית למעין "ממשלה יהודית", אולם גולדברג נתעכב בדרכו ובינתיים ייעד לו וייצמן תפקיד אחר, בתחום העתונות. כך החלה אולי ההרפתקה הגדולה ביותר שלו בשדה העתונות – הקמתו של עתון "הארץ".

י.ל. גולדברג (שלישי משמאל)
וידיים ב"פרדס גולדברג"
(כיום רמת גן).
משמאלו המשורר ח.ג. ביאליק

גולדברג היה המו"ל של "הארץ" בשלוש שנותיו הראשונות. הוא היה מעורב בעבודת העתון והשקיע בו אלפי לירות. ביומניו, שאתם כתב לסירוגין, הוא מזכיר מספר פעמים את מעורבותו זו. ביום הולדתו ה-61, י"ב בשבט תרפ"א (21 בינואר 1921), הוא כותב, כי לאחר ארוחת ערב בבית מנחם אוסישקין, ראש ועד הצירים, "הלכתי לבית הדפוס של 'הארץ'... משם אל ז'בוטינסקי לאספת עוזרי [עתונאי ועורכי] 'הארץ'. איש טוב הוא ז'בוטינסקי. בכלל וגם פובליציסט מצוין, אבל עקשן גדול ושונא את אוסישקין... דיברנו על המאמרים החריפים שלו ב'הארץ'".¹⁶

אין לכך אסמכתאות, אך בקיץ 1922 עזב כנראה י.ל. גולדברג את ניהול "הארץ", וכמשך חודשים מספר פירפר העתון מחוסר אמצעים, עד שנסגר בתחילת נובמבר. גולדברג ציין ביומנו בצער: "הארץ" חדל לצאת לאור. חבל. כל כך הרבה מרץ וכסף הכנסתי בעתון הזה. ולאחר תשעה ימים, כמו באנחת רווחה: "הארץ" מחר עוד פעם יופיע". מערכת חדשה נטלה על עצמה להוציא את העתון. חברת "הארץ", שפשטה את הרגל, מסרה את העתון לידי קואופרטיב של העובדים ועורך חדש נקבע לו: משה גליקסון. הלה תבע מימון נדיב יותר מבעבר, והיתנה את עבודתו בהעברת העתון לתל אביב. חבר אנשי רוח ובעלי אמצעים התגייסו למען העתון במתכונתו החדשה. אפשר היה למצוא בהם את אחד העם, הבלשן שהיה גם עובד בכיר בבנק אפ"ק — יהודה גרזובסקי, ד"ר יוסף לוריא, וכמובן י. ל. גולדברג. הוא קיבל את המעבר לתל אביב ברצון, משום שאת ביתו בארץ כנה בעיירה הקטנה, שהחלה מגלה סימני עיר. מ-1 בינואר 1923 החל "הארץ" להופיע בתל אביב.

"עלה בידי לחזק את הוצאת 'הארץ'"

אף לאחר שהפסיק להיות המו"ל של העתון לא חדל מלהתעניין בו, ואף העניק לו כספים וכתב בו מדי פעם, וכן סייע לו בדרכים אחרות. מתוך יומנו, המצוי בארכיון הציוני המרכזי בירושלים,¹⁷

החדש. ולצמן יצא למצרים, שם הופיע השבועון העברי-בריטי ואילו גולדברג התיישב בירושלים ותר אחר עורך. הוא בחר בד"ר ניסן טורוב, וצירף אליו שורה של סופרים, אנשי רוח ועיתונאים, ביניהם את אליעזר בן יהודה ובנו איתמר בן אבי, שזה לא מכבר חזרו מגלותם בארצות הברית.

הגיליון הראשון של היומון החדש ראה אור ב-18 ביוני 1919. השם שבו השתמשו הבריטים — "מחדשות הארץ" — הושאר, בשינוי קטן: המ' הושמטה ובמשך כחצי שנה נקרא העתון "חדשות הארץ". בדצמבר 1919 הושמטה גם התיבה "חדשות" ונותרה המלה "הארץ", וכך נקרא העתון עד היום.

כדי שלא יהיו אי הבנות ושאלות, הופיעה בימיו הראשונים של "חדשות הארץ" המודעה הזו בעתון:

העתון "חדשות הארץ" (ההוצאה העברית של The Palestine News), שנמסר ע"י הרשות הצבאית למר יצחק גולדברג, אינו עומד עוד בשום קשר עם צבא המשלחת המצרית [שמו הרשמי של הצבא הבריטי בארץ]. הוא יופיע להבא בירושלים ע"י מר יצחק גולדברג, המו"ל האחראי היחידי. כל המנויים, אשר זמן התימתם לא עבר בעת העברת העתון, יקבלו להבא את גליונות העתון "חדשות הארץ" לפי החשבון.

מן ההתחלה היה ברור כי הוצאת יומון עברי בירושלים, בעת שכל היישוב היהודי בארץ מנה פחות מ-60 אלף נפש, תהיה כרוכה בהפסד ניכר. מרדכי בן הלל הכהן, שעמד ליד ערש העתון, העריך כי ההפסד החודשי יעלה לכ-130 ל"מ (לירות מצריות, ההילך החוקי בארץ עד נובמבר 1927).¹⁴ י.ל. גולדברג לא נבהל מגודל הגרעון — סכום נכבד באותם ימים — והודיע שיכסה את כולו. לימים סיפר מנהלו הראשון של "הארץ", שלמה זלצמן: "שאלת הכספים — לא עמדה לפנינו. י.ל. גולדברג קיבל על עצמו לדאוג לכך, ואת הגרעון הגדול בקופת העתון היה מכסה תמיד."¹⁵

חשיבות הנושא, גם לגבי מצב העתונות בארץ בעת המשבר הקשה בעקבות גל העלייה הרביעית, מובא המכתב בשלמותו.

תל אביב, יום ד' ו' בתשרי תרפ"ז [15 בספטמבר 1926]

ידידי הנכבד,

לא עניתי על מכתביך: ישבתי זמן מה על הכרמל לנוח מעמלי ומעצבי. בענינים שבעריכה לא אגע הפעם — על זה נוכל לדבר גם לאחר שתשוב הנה — כשעה זו עומדת לפנינו שאלת הקיום בכל פשטותה. מצבנו הורע הרבה בזמן האחרון. אין חכמה ואין עצה ואין תבונה כנגד המציאות. המשבר הכלכלי פגע בנו קשה, אך נחמה קלושה היא לנו, שמצב שאר העתונים לא טוב משלנו. המכירה ירדה מחוסר פרוטה בכיס, וירדה עוד ההכנסה ממודעות, ירד במדה מבהילה מחיר המודעות, והעיקר: אין זוכים לראות פרוטה, ואם בעל המודעה השנחית נותן סוף-סוף שטר לתשלום מחירה, אין הוא פורע אותו לבסוף.

על הנייר המאוזן שלנו אינו רע כל כך, ואולם במזומנים ירדו ההכנסות ועמדו כל 500 ל"מ לערך בחודש. תקציב ההוצאות היה עד עתה כשבע מאות וחמישים [לירות] לחודש. ערכנו כעת תקציב חדש, עשינו קצוצים נוראים ממש. העמדנו את המשכורת על 60 אחוזים למאה. באופן זה היינו יכולים להתקיים כבר, אם גם בקושי, בלחץ, במצוקה ובהתאמצות יוצאת מן הכלל. ואולם החובות מחניקות [כך במקור] אותנו ממש. ענין השטרות (כשלוש מאות ל"מ בערך) לא מסודר סוף סוף עד היום. מלבד זה יש עוד כסכום הזה "חובות גלויים" (לחברת החשמל, לסליקט וכדומה). התברר לנו בהחלט: שאם נוכל עוד להתקיים בקושי גדול בתקציב המקוצץ — הנה אין לנו שום אפשרות כלל וכלל לשלם חובות אף פרוטה אחת. וכאן מקור הסכנה לקיומנו מהיום ולמחר ממש. בעלי החובות יכולים להניח עקול על העתון. חברת החשמל יכולה ואולי גם עתידה להפסיק לנו את הזרם, ואנו צריכים לחכות יום יום לקטסטרופה, אם לא תבוא עזרה מן החוץ מיד, בלי שום דחוי ועכוב לסדר ענין החובות. בחדשים האחרונים התקיימנו במשכורת של 60 אחוזים בערך. אין אני יודע כמה זמן אפשר יהיה להתקיים במשכורת עלובה זו, שהיא הרבה פחות מן ה"אקזיסטנצינימוס" ממש. על כל פנים, כפחות מזה אי אפשר בשום אופן אף יום אחד.

חדלנו למעשה לשלם שטרות וחובות וזוהי סכנה בלתי אמצעית לקיומנו, אם לא יסודר הענין מיד.

אני — אין בי עוד כוח ועצבים לישא את העול הנורא. הודעתי לחברי, כי מיום 1 בינואר [1927] ידי מסולקות בהחלט מן "הארץ". לפי שעה אשאר בעבודה בתנאי אחד: שהוא שניים: שתעשה מיד פעולה להצלת המצב (סדר ענין החובות והשטרות; שבינתים תעשה עבודת ריאורגניזציה גמורה. אנו מוכנים ליתן יפוי כח גמור לועדה של ריאורגניזציה לסדר את הענין כולו מחדש על יסודות חדשים, לפטר את מי שתמצא לנחוץ, להכניס אנשים חדשים וכו').

זהו המצב. אתה ידיד נאמן ל"הארץ" והרבה כח ועבודה וקרבות השקעת בו.

ב"הארץ" קשור שמך. מפעל גדול זה לצבוריות העברית, לישוב ולספרות העברית, הוא מן הזכויות הגדולות והחשובות שלך. אני רואה אפוא

עולה כי אף בעת שלא היה קשור לעתון, עקב אחריו, ולבו לא התעצב עליו בזכרו את הסכומים הגדולים שהשקיע בו. כמה דוגמאות:

יום ר', 1 בדצמבר 1922 — נתקבל גליון האלף של "הארץ". עלה לי לערך 4,000 ל"מ [סכום עתק בימים ההם]. אבל איני מתחרט על זה. בלי ספק הביא "הארץ" תועלת רבה לבניין ארצנו ולישוב בכלל. מי יתן ונזכה לאלף הבא.

18 בינואר 1924 [על השקעותיו בארץ בכלל] — מהפרדס אני עוד מפסיד. בהרטוב גם כן הפסד, ואם כי השקעתי הרבה מהוני בארצנו, אינני מתחרט על זה. זה קרבני לבניין הארץ.

4 במרס 1925 — בחמש חגונו את הנחת אבן הפינה [לבניין החדש של] "הארץ". התאספו כל סופרי ארץ ישראל. התענגתי מאד לראות איך "הארץ", שאני יסדתיו ועלה לי יותר מ-4,000 ל"מ, הסתדר כעת שיש לו יכולת לבנות בית. בערב התאספו כל עובדי "הארץ", הסופרים עם הפרעלים, בקזינו, ובלינו שם עד 9. שתינו יין ושרנו שירים.

25 בפברואר 1926 — הערב הלכתי לברך את ד"ר גליקסון למלאות 1,000 גליונות של "הארץ" תחת מערכתו.

23 בינואר 1929 [סיכום שנת 1928 ביום הולדתו ה-69]... בבניין הארץ תמכתי בועד הלשון, בעתון "הארץ", בבית העם, בגדוד מגיני השפה, [נחתין] לספרות ולסופרים, לאנשים פרטיים, לאחי וקרובי. על עניינים אלה הוצאתי בערך 1,400 ל"מ בשנה שעברה.

24 בדצמבר 1929 — קמתי השכם בארבע וחצי. קודם כל הולך אני בבוקר למערכת "הארץ" לקבל את הגליון החדש של העתון, ואחר כך מטייל כשעה, שותה תה וכותב מכתבים.

28 בינואר 1933 — ביקרתי את [בן ציון] מוסינזון [מנהל גימנסיה הרצליה ומראשי הציונים הכלליים] בענייני "הארץ" ואת "הארץ".

7 בפברואר 1933 — הלכתי להיפגש עם ד"ר גליקסון [עורך "הארץ"] ועם דוד כהן [מנהל העתון]. התייעצנו בענייני "הארץ".

21 במרס 1933 — בבוקר בענייני "הארץ". אחרי כן נסעתי עם ביאליק לרמת גן לראות מגרש בעדו... בערב אצלי אספת פרדסנים.

28 בינואר 1934 [על מפעלותיו לפיתוח היישוב והארץ בשנת החולפת, ביום הולדתו ה-74] — בשנת 1933 הוצאתי על עניינים פילנטרופים לערך 1,800 ל"מ. זה סכום די עצום. יש לי סיפוק נפשי מזה. בשנה העברה עלה בידי לסדר ולחזק את הוצאת "הארץ". עסקים פרטיים אין לי. כל עסקי — בניין ארץ ישראל.

"אנו מחכים לטלגרמה שלך"

מתוך היומן אפשר לעמוד על צניעותו הרבה של י.ל. גולדברג, שפה ושם, כעדותו, סייע ל"הארץ". נראה שבכל עת צרה לעתון הופנו העיניים אליו, ואפשר ללמוד על כך ממכתב נואש ממש שהיפנה אליו עורך העתון, משה גליקסון, בסתיו 1926, באחד מן המשברים המרוכבים שבהם היה "הארץ" נתון מדי פעם. עקב

זה המצב. ומה יציר נאמן אהויך. והרבה כח לעזרה וקנין
הקנין נא. בהיותך. על שמי. יפתי גבאי. זה אצבר ית השמיה,
אויב אופיות העברית הלוט מן העולות הקבולת והמאוזב אל. יני
יזיה ילפי חלה ארמי אלוט אן זהחא:
יום או תגה עוב צור-מה ארצות הימיה - מסוסני יום
ולפי ית חפא. יני אחרים אלאגמה אל.

מקיף: גרשון גרא, הנדיב הלא ידוע, ללא ציון עיר הופעה ושנת הופעה.
גרא מצייץ, בצדק, כי גולדברג היה "אדם שבכל מקום שבחינו מצאתי
את עקבותיו על אף ששמו לא נחקק מעולם בשום מקום" (מוטר לספר).
ומכאן השם – "הנדיב הלא ידוע", בניגוד ל"נדיב הידוע", הברון
אדמונד דה-רוטשילד. להלן: גרא.
מידע מפורט על פעולותיו של גולדברג מצוי גם בספר "יצחק ליב
גולדברג", תל אביב תש"ה, ללא ציון מחבר, אך עם הקדמה מאת
המשורר יעקב פיכמן. להלן: גולדברג.
2. ארתור רופין, פרקי חיי, ראשית עבודתי בארץ, 1907-1920, תל אביב
1968, עמ' 165.
3. חיים ויצמן, מסה ומעש, זכרונות חייו של נשיא ישראל, ירושלים והל
אביב תשי"ג, עמ' 141.
4. גרא, עמ' 171.
5. זכרונות שלמה זלצמן על י.ל. גולדברג, במלאות לו 70 שנה, הארץ, 14
בפברואר 1930.
6. יעקב פיכמן, י.ל. גולדברג, מבוא לספר אנדותיו משנת תש"ה, עמ' ד.
7. גרא, עמ' 111.
8. העולם, גיליון 12, 5 באפריל 1912, עמ' 1.
9. על העתונות הציונית, הישירה והעקיפה, באיסטנבול לאחר מהפכת
"התורכים הצעירים", ראה: אסתר בנבסה, עתונים בקושטא ובסלוניקי
בשירות הציונות, 1908-1914, קשר, 4, תל אביב 1988, עמ' 11-21;
שמואל כץ, הפרק התורכי בקריירה העתונאית של זאב זיבוטנסקי, קשר,
13, תל אביב 1993, עמ' 41-45; מרדכי אליאב, דוד וולפסון, האיש
וזמנו, התנועה הציונית בשנים 1905-1914, תל-אביב תשל"ז, עמ' 166.
10. שלמה זלצמן, מן העבר – זכרונות ורשומות, תל אביב 1943, עמ'
207. להלן: זלצמן.
11. וראה: פרוטוקול האסיפה בארכיון הציוני המרכזי בירושלים (להלן:
אצ"מ), J1/6313.
12. על עתונים אלה, ובעיקר השבועון בשפה העברית, ראה מאמרי: "חדשות
מהארץ", קשר, 14, תל אביב 1993, עמ' 80-87.
13. גרא, עמ' 188-189.
14. מרדכי בן הלל הכהן, אתחלתא, א', ירושלים תרצ"א, עמ' 137.
15. זלצמן, עמ' 208.
16. אצ"מ, תיק A6/3.
17. שם, תיקים A6/3-6.
18. שם, תיק A6.
19. וראה: שמואל טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, לגודון 1915-1919, ירושלים
תשמ"א, עמ' 458.
20. אכן, זה שם הביוגרפיה שכתב גרשון גרא. וראה הערה 1 לעיל.

חובה להודיע לך בהחלט: אם לא תעשה מיד דבר מה להצלת המפעל
– מסופקני אם יוציא את חדשו. אנו מחכים לטלגרמה שלך.
במצב זה על הוא ושערוריה, שאין ההנהלה הציונית מסלקת לנו 300
לי"מ המגיעות לנו ממנה.
אני מצדי עשיתי כל מה שבידי. קרבנותי אני ל"הארץ" גדולים מאלה
של כל שאר ידידי יחד. יותר מזה אין אני יכול. יש לי חובה ואחריות
גם ביחס למשפחתי ולנפשי.
ידיך מוקירך ומברכך בתמימה טובה,
מ. גליקסון¹⁸
י.ל. גולדברג היה ממש "תומך בלתי נלאה" בכל נושא הקשור
לתרבות היהודית והעברית, לרבות עתונותה המגוונת. כמעט בכל
מוסד או מפעל הקשור לאות הכתובה, לתיאטרון, לספר ולשפה
– לא נפקד מקומו. בעת שהניח את הבסיס להוצאת "הארץ",
תיכנן להקים בארץ הוצאת ספרים גדולה; הוא סייע לסופרים
ומשוררים ותיקים וצעירים, כמו אביגדור המאירי, ונטל על עצמו
לפרסם את ספר יובל ה-60 של ח.ג. ביאליק; את "ועד הלשון"
החזיק בכספו; גודד מגיני השפה, ארגון מיליטנטי שנלחם נגד
הלעז ביישוב בשנות ה-20 וה-30, מצא בו תומך נאמן, ברוח
ובתומר; הוא ורעייתו רשל סייעו לתיאטרון הארץ-ישראלי (התא"י)
להקים את משכנו המפואר בשדרות רוטשילד בתל אביב; אפילו
בעתיקות הארץ התעניין, וכשהועלה חשש, במאי 1919, כי בית
הספר הבריטי לארכיאולוגיה בירושלים יעביר לאנגליה את ממצאי
חפירותיו בארץ, הורה לחתנו, שמואל טולקובסקי, לצאת מיד
לפריז, כדי להתריע שם על כך.¹⁹
בשמונה עשרה שנותיו הראשונות של "הארץ", בימים שגולדברג
היה מו"ל ולאחר מכן, הופיעה בראש העתון, סמוך ללוגו השורה:
נוסד על ידי י.ל. גולדברג. ב-1937, משנרכש העתון על ידי משפחת
שוקן, שונה הלוגו ומאוחר יותר הוסר שמו של גולדברג. "הנדיב
הלא ידוע", כפי שכינה אותו הביוגרף שלו,²⁰ נותר מאז לא ידוע
גם בעתונות.
* * *
1. על חייו ופעילותו של י. ל. גולדברג, הופיע לפני שנים מספר ספר